

Mevlâna'ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kâmil İnsan Olma

Mehmet Necmettin BARDAKÇI*

ÖZ

Mevlâna, en mükemmel varlık olarak yaratılan insana büyük değer vermiştir. Kendi özünün farkına varıp aslını idrâk eden insan, yüce Allah'ın huzurunda saygıyla eğilir ve başkalarının eksiklerini görüp kusurlarıyla uğraşmaz. Mevlâna, bilgelik, sevgi ve hoşgörü gibi ahlâkî iyilikleri şahsında toplayan insan-ı kâmilî ney ile sembolize eder.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, insan, sevgi, hoşgörü, insan-ı kâmil.

ABSTRACT

The Substance and Maturity of Human Beings according to Mevlana

Mevlana appreciates the existence of human being as the most perfect creature. By realizing his own self and understanding its genesis, the human beings respect to God, and do not deal with the errors and wrongdoings of the others. Mevlana symbolizes *insan-ı kâmil* (the mature human) characterized by wisdom, love and tolerance with reed flute.

Key Words: Mevlana, human being, love, tolerance, insan-ı kâmil

Giriş

Varlık âleminin yaratılış sebebi olan insan¹, ilahi bir cevhere sahip olması yönüyle gaye varlıktır. Bir taraftan fizik diğer taraftan metafizik âlemin unsurlarını kendisinde barındırdığı için eşref-i mahlûkât olarak isimlendirilmiştir. Onun bu ikili yönü kendisini diğer varlıkların üzerine çıkardığından Allah'ın halifesi olarak görevlendirilmiştir.

* Doç Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ISPARTA, e-posta: bardakci@ilahiyat.sdu.edu.tr

1 Sözlükte "e-n-s" kök fiilinden türetilen "ins" ve "insan" kelimesi, insanlık nevine ait bir şahıs, kabile, grup, insan topluluğu, bir şeyin ortaya çıkması, vahşiliğin zıddı olan medenîlik, yakınlık, sevimli olmak, alışmak, göz bebeği, siyah nokta, parmak ucu, düşünmek ve içitmek anlamlarına gelir. Bu manalardan çıkan sonuca göre insan, vahşiliği terk eden, medenî olan, yakınlık duyduğu şeylere alışabilen bir varlıktır. el-Cevherî, *es-Sihâh*, (I-VI), Kahire 1982, III, 904-906; Rağîb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfîzî'l-Kur'an*, tahkik: Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut-Dimaşk 1997,94; İbn Fâris, *Mucemu Makâyısı'l-Luğa*, I, 145; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 147-150; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtü'l-Fînûn*, (I-II), Editör: Refik el-Acem, Beyrut 1996, I, 277-280.

İslâm düşüncesinde insanla ilgili ilk bilgiler *Kur'an*'da görülür. İnsanın daha çok ruh yönüne dikkat çeken Kur'an onu, bir taraftan "zayıf olarak yaratılmış"², "nankör"³, "aceleci"⁴, "çok cimri"⁵, "tartışmaya çok düşkün"⁶, "çok zalim, çok cahil"⁷ ve "hırslı"⁸; diğer taraftan "Rabbine doğru çabalayıp duran"⁹, "üstün ve onurlu"¹⁰, "ilim ve hikmet verilen"¹¹ ve "en güzel biçimde yaratılan"¹² olarak nitelendirmektedir.

Bu ve benzeri ayetlerin ışığında bir insan anlayışı geliştiren Mevlâna, tasavvufî düşüncesinde "Kendini bilen Rabbini bilir" sözünden hareketle, insana ve insanlığa büyük önem vermiştir. Yaratılış bakımından kendini bilen erdemli insanların, ilim-amel bütünlüğü içinde olgunlaşıp kâmil insan olmalarının yollarını göstermiştir.

1. Kendini Bilen İnsan

Tasavvufî düşüncede insanı tanıyıp sınırlarını keşfetmek Hakk'a vuslatın ön şartı kabul edilir.¹³ Bu düşünce, *Mesnevî* ikliminden beslenen Şeyh Gâlib (ö.1214/1799)'in bir beytinde şöyle dile getirilir:

Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan Âdemsin sen¹⁴

Ulaştığı bilgiyle kendini tanıyan ve ötekilerin de kendinin aynası olduğunu fark eden insan, yaratılış gayesine uygun davranış sergiler. Kendisiyle birlikte ötekinin de hak, hukuk ve nimet paylaşımı konularındaki eşitliğini kabul eder. Âlemdeki her şeyin Allah'ın irâdesi, kudreti ve bilgisi çerçevesinde cereyan ettiği şuuruyla Allah katında en üstün ve değerli insanın kendisi için istediğini başkası için de isteyen kimse olduğu bilinciyle hareket eder.

2 Nisa suresi, 4/28.

3 İbrahim Suresi, 14/34; İsrâ suresi, 17/67; Hac suresi, 22/16; Şûrâ suresi, 42/48; Zuhuruf suresi, 43/15; Âdiyat suresi, 100/6.

4 İsrâ suresi, 17/11.

5 İsrâ suresi, 17/100.

6 Kehf suresi, 18/54.

7 Ahzâb suresi, 33/72.

8 Meâric suresi, 70/19.

9 İnşikâk suresi, 84/6.

10 İsrâ suresi 17/70.

11 Nisa suresi 4/13.

12 Tîn suresi, 95/4.

13 Osman Tümer, "Tasavvufî Düşüncede İnsan", *Tasavvuf*, Yıl: 2, Sayı:5, Ocak 2001 Ankara, 9-15.

14 Naci Okçu, *Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Dîvanının Tenkitli Metni)*, Ankara 1993, c. I, s. 318-320. Tercî-i bend.

Hız. Âdem (as)'den beri dünyamıza milyarlarca insan, binlerce kabile ve millet gelmiştir. Bunlardan bir kısmı ilim ve irfân sahibi olmuş, çoğunluğu ise cehaletin karanlıklarında kaybolmuştur. Çalışıp gayret ederek bilgi ve hikmeti elde eden insan, yeni medeniyetler kurmuştur. Bunları gerçekleştiren gönlünü ve idrâkini ihmal etmemiştir. Çünkü insanın iç dünyasını besleyen ve ilimden daha özel bir anlam içeren mârifet, düşünüp tefekkür etmek, bir şeyi olduğu gibi, eşyayı hakikati üzere idrâk etmektir.¹⁵ Bu bakımdan insanın kendi hakikatini bilip idrâk etmesi, Allah'ın melekûtunu ve güzel muâmelesini bilmesi olan irfân ve mârifetullah sahibi olmak, tarih boyunca insan için önemli bir gaye olmuştur.¹⁶

İnsanın kendini bilmesinden daha güzel bir erdem olmadığı bilincinde olan Mevlâna, dış görünüşe göre hüküm veren filozofların insanı küçük âlem ve hakîm-i ilâhî şeklinde isimlendirdiğini, sûfilerin ise insanı büyük âlem olarak gördüklerini belirtir. Bu bakımdan onun görünüşünden çok içyüzüne bakmanın gerekliliğini vurgular:

Ey insan, sen görünüşte maddî varlığınla "küçük bir âlem"sin. Fakat mânen, gerçek varlığınla, "büyük bir âlem"sin.

Görünüşte bir ağacın dalı, meyvenin aslı, temelidir. Çünkü yemiş dalda bulunur. Fakat hakikatte, o dal, o meyve için var olmuştur.

Meyve elde etmeğe bir meyli ve ümidi olmasaydı, bahçıvan hiç ağaç diker miydi?

Öyle ise görünüşte meyve, ağaçtan meydana geliyor da, hakikatte o ağaç meyve çekirdeğinden doğmuştur.¹⁷

İnsanın kendi değerinin farkına varmasına büyük önem veren Mevlâna, Bağdatlı bir mirasyedinin rüyasında Mısır'da büyük bir hazine görüp onun peşine düşmesini ve Mısır'da yaşadığı olayların ardından asıl hazinenin kendi içinde gizli olduğunu öğrettiğini anlattığı bir hikâyede, insanın kendinin farkına varması üzerinde durur. Allah'ın insana verdiği nimetlerin değişik şekillerde tecellî ettiğini vurgulayarak, zehiri panzehirle, nûru ateşle gizlediğini ifade eder. Bu sebeple Allah'ın lutfunu da kahrını da hoş görüp gönülden kabul ederek insanlara tevâzû ile yaklaşmak gerekir.¹⁸

Kendi aslî cevherinin farkına varan insan, Allah'ın yüceliği karşısında saygıyla eğilip onu sevecektir. Bu, bazen bir öğüt, bazen bir şiirle, bazen de bir resimle gerçekleşebilir. Nitekim bu anlayış, Konya'da yaşayan Aynüddevele

15 Râğîb el-İsfahânî, 561; Seyyid Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Kahire 1991, 249.

16 Râğîb el-İsfahânî, 561.

17 Mevlâna, *Mesnevî*, çeviren: Şefik Can, İstanbul 1995, c. IV, 521-524.

18 Mevlâna, *Mesnevî*, c. VI, 4206-4360.

isimli gayr-i Müslim bir ressamın Mevlâna vasıtasıyla insanlığının farkına varmasını sağlamıştır. İstanbul'da sergilenen Hz. İsa ve Meryem'e ait muhteşem iki resme hayran olan Aynüddeve, bu resimleri gizlice yerinden alıp Konya'ya getirir. Mevlâna ile dostluğu olan Aynüddeve, bir gün çarşıda onunla karşılaştığında, Mevlâna onun hal ve hatırını sorar. Aynüddeve başından geçenleri anlatınca Mevlâna resimleri görmek istediğini söyler ve o da hemen onları getirir. Bir süre resimlere bakan Mevlâna şöyle der:

-Bu iki resim; Aynüddeve'nin bize olan sevgisi samimi değildir, o yalancı bir âşıktır, diyorlar.

Aynüddeve, bu nasıl olur? Diye sorunca Mevlâna:

-Sen yerde ve gökte sergilenmekte olan bu kadar canlı resmin ressamının bir eserisin. Senin yaratıcını bırakıp cansız ve manasız bir resme âşik olman doğru mudur?

Diyerek onun resimle ressam arasındaki farkı görmesini sağlamış, Aynüddeve de tevbe edip İslâmiyet'le şereflenmiştir.¹⁹

İnsanın kendini tanımamasının ötekine karşı tutum ve davranışlarına olumlu etki edeceğini belirten Mevlâna, kendini tanımayanların başkalarının kusurlarıyla uğraşacaklarını vurgular. Ona göre eğer halk kendi kusur ve ayıplarını görseydi, diğer insanlarla ilgilenecek vakit bulamazdı.²⁰

Tasavvufî makâm ve hâlleri aşır kesrette vahdeti müşâhede eden Mevlâna, kin, nefret, kibir, gurur, benlik ve şöhret gibi kötü huy ve kaygılardan uzak bir insan-ı kâmil olarak faklı mezhep ve dinleri vahdet denizinin dalgaları olarak değerlendirip Sünnî-Alevî, Müslim-gayri Müslim herkese tevâzû ve hoşgörüyü yaklaşmıştır. İnsanların yaptığı aşırılıkları müsamaha ile karşılamış, onları incitmeden mütevâzî davranarak gönüllerini kazanmıştır.²¹ O bu tarz hareket etmeyi insanların atasının bir olduğunu ve hiç kimsenin ötekine takvâ dışında bir üstünlüğünün olmadığını vurgulayan şu *Kur'an* mesajından almıştır:

Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Sizi birbirinizi tanıyasınız diye kavimler ve kabileler haline getirdik. Kuşkusuz Allah katında en üstün olanınız, derin bir sorumluluk bilinciyle O'na karşı saygı duyanınızdır. Allah her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır.²²

19 Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menâkıbu'l-ârifin*, çeviren: Tahsin Yazıcı 3. baskı İstanbul 1995, II, 124-125.

20 Mevlâna, *Mesnevî*, II, 881-882.

21 Şefik Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, İstanbul 1995, 100.

22 Hucurât suresi 49/13.

Allah'ın âlemdeki aynası olan insanı manevî emanetin taşıyıcısı olarak gören Mevlâna, din ayrımı yapmaksızın herkese saygı göstermiştir. Öteki dinlerin mensuplarına saygı göstermesi, bütün dinleri İslâmiyet ile aynı ve bir gördüğü anlamına gelmemektedir. Öteki dinlerin varlığını kabul etmekle birlikte, onlara inananların da insan oldukları düşüncesinden hareketle farklı din mensuplarını da sevip saymaktadır. Dinlerin hakikati bir olsa da ibadet şekillerinde ve geleneklerinde farklılıklar vardır. Önemli olan bu farklılıkları idrâk ederek onlarla tanışıp İslâmiyet'in güzelliklerini tevâzû ve nezâketini sunabilmektir. Bunu da vuslata erip Allah'ı görüyormuş gibi davranış sergileyen insan-ı kâmil yapabilir.

2. Kâmil İnsan

İslâm tasavvufunda "insan-ı kâmil" olarak idealleştirilen insana büyük değer verilmiştir. Sûfîlere göre insan-ı kâmil, mükemmelliğinin ve tamlığının son sınırındaki insanî nefistir. Bir yandan insan, öte yandan âlemin ilk örneğidir. Allah isminin bir tecellî ve tezâhür yeri, yaratılışın gayesi ve Allah'ın yer yüzündeki halifesidir. Âlemin özü ve aynasıdır. Hem Allah'ın hem de âlemin, hem rububiyetin hem de ubudiyetin özelliklerini taşıdığı için Allah ile âlem arasında bir berzahdır.

İnsan-ı kâmil anlayışının bir tezahürü olan Hakikat-i Muhammediyye veya Nûr-ı Muhammedî terimi, III/IX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Vahdet-i vücûd düşüncesiyle yakından alâkalı olan bu terim, bir nur, bir hakikat veya bir öz olup Hz. Muhammed (sav)'in mânevî şahsiyetinde sembolleşmektedir.²³ Bu anlayışa göre insan-ı kâmilin en güzel örneği aynı zamanda bir beşer olan Hz. Muhammed (sav)'dir.

Sûfîler, âlemin yapısı bütün girift ayrıntılarıyla bir minyatür şeklinde insanda yansıdığı için insanı küçük âlem, kâinatı büyük âlem olarak isimlendirmişlerdir. Onlara göre küçük âlem olan insan büyük âlem olan kâinatın ruhu ve sebebidir. Büyük âlemde olan her şeyin benzeri küçük âlemde de olduğu için insan kâinatın bir hülâsasıdır.²⁴ Bu bakımdan Hakk en mükemmel biçimde insanda tecellî eder. Bu da ancak Hakk'ın en mükemmel tecellîsinin mazharı olan insan-ı kâmilde vuku bulur. Âlemin zübdesi olan insan-ı kâmilde âlemde var olan şeylerin somut ferdî suretleri değil hakikatleri mevcuttur. Bu açıdan insan-ı kâmil Hakk'ın varlık âlemindeki halifesidir.²⁵

23 Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", *DEÜİF Dergisi* 1, İzmir 1983, 239-245.

24 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *e'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293 h., I, 153-155.

25 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Mısır 1946, 31-33; Toshihiko Izutsu, *İbnü'l-Arabî'nin*

İnsan-ı Kâmil adlı bir eser yazan Abdülkerim el-Cîlî (ö.832/1428) “insan-ı kâmil, evvelinden âhirine kadar eflâk-ı vücûdun ve merâtib-i vücûdiyyenin kendi üstünde döndüğü “kutub” olarak görür. Bu anlamda insan-ı kâmil, vücûdun evveli olmayan zamanından ebedü'l-âbâda kadar mümted olmak üzere şey-i vâhiddir.”²⁶

İslâm tasavvufunda yaratıkların en şerefli olan ve kemâli isteyen bir kimse için bütün mertebeleri aşarak Hakikat-i Muhammediyye'ye ulaşmak bir idealdir. Bu sebeple sûfîler ferdî manada insan-ı kâmil olabilme idealini sürekli canlı tutmuşlardır. Bilgelik, merhamet, cömertlik, isâr, ahde vefâ, sevgi ve hoşgörü gibi tüm ahlâkî iyiliklerin sembolü olan insan-ı kâmil, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanıp insanlığın ortak değerleriyle hareket eder. Kevnî manada âlemdeki en mükemmel varlık olan insanı, ferdî manada da kemâle erdirebilmek için bilgiyi hayata geçirerek, ilim-amel bütünlüğü içinde olgun bir davranış sergiler.

Mevlâna *Kur'an*'ın bir yorumu olarak nitelendirdiği *Mesnevî*'nin ilk beyitlerinde, içi temizlenmiş olan ney ile mâsivâdan arınan insan-ı kâmil anlatır. Ruhlar âleminden alınıp dünyaya en güzel biçimde halife olarak gönderilen insan, tıpkı kamışlıktan kesilerek asıl yurdundan ayrılan ve ney yapılan kamış misali hep geldiği vatanın özlemine dile getirmektedir.²⁷

Dinle neyden duy neler söyler sana
Derdi vardır aynılıklardan yana,
Kestiler sazlık içinden der beni;
Dinler, ağlar: Hem kadın hem er beni.

Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar, çeviren: Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul 1998, 317, 313, 332. İbnü'l-Arabî insan-ı kâmilî açıklarken zikrettiği “Allah Âdem'i kendi sûreti üzere yarattı.” (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 379, 1215 nolu hadis; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, I, 532, 3928 nolu hadis) hadisindeki zamirin Allah'a râci olduğunu ifade eder ve bu görüşü “rahman suretinde” hadisinin desteklediğini belirtir. Ona göre bu durum fark makâmı olarak düşünüldüğünde mana “Allah'ın suretinde”, cem makâmı olarak düşünülürse “Hak makâmında kulun varlığı, yani kulun sureti” şeklinde olur. Âdem'den kastedilen, eşyanın zuhuruına sebep olan, bütün mevcudatın kendisinde toplandığı, âlemin ruhu ve zübdesi kılınan insan-ı kâmidir. İsim ve sıfatlar âlemi, nispet ve izafet kabilinden olup âlemlerin Rabbi mertebesine delâlet eder. Bu mertebenin tafsil edilmiş şekli âlem; özü ise Âdem'dir. Âlem isimlerin aynası; Âdem ise müsemmanın aynasıdır. İşte bu mana sebebiyle “Allah Teâlâ Âdem'i kendi sureti üzere yarattı” buyrulmuştur. Allah Âdem'i hakikat suretinde yaratmıştır. Cem âleminde O'nun için bir suret tasavvur edilemez. Suret ancak fark âleminde olur. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 136-137; A. Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (I-IV), Hazırlayanlar: M. Tahralı-S. Eraydın, İstanbul 1987-1990, IV, 137; İsmail Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Hazırlayan: Mustafa Kara, İstanbul 1991, 33-39.

26 Abdülkerim el-Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, Çeviren: Abdülaziz Mecdi Tolun, (Hazırlayanlar: Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İstanbul 1998, 345-346.

27 Mustafa Kara, “Mevlâna, Mesnevî ve Ney”, *Ney'e Dâir*, Konya 2006, s. 15.

Göğsü göz göz ayrılık delsin de bir,
Sen o gün benden işit özlem nedir.
Her kim aslından uzak düşsün: Arar

"Asl"a dönmekçin bir uygun gün arar.²⁸

Kamışın ney olması ile insanın kemâle ermesi arasındaki benzerlik, Mevlâna'nın insan-ı kâmilî neyle sembolleştirmesine zemin hazırlamıştır. Kızgın demirle dağlanan ney gibi insan da maddî unsurunu teşkil eden toprağı ve suyu terk etmek suretiyle ilahi ruhu görüp nûra gark olarak aşk ateşiyle yanıp olgunlaşır. Kamışlıktan kesilen bir kamışın ney haline gelmesi için üzerinde uzun süre emek harcamak gerekir. Her kamıştan ney yapılmadığı gibi, herkesin yaptığı ney de mükemmel değildir. Kamış ney yapımına uygun, usta mâhir olmalıdır. Ney olacak kamışın ilahi nefesi kabul edecek hale gelmesi için içini boşaltıp temizlemelidir. Neyle benzer bir yol takip eden insan-ı kâmil, doğuştan kabiliyetli ve bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde çetin bir tasavvufî eğitim sürecinden geçerek olgunlaşır. Kamış iyi bir usta elinde mükemmel bir ney haline gelirken, insanın kendi iradesiyle azimle ve sabırla seyr-ü sülûku tatbik etmeden sadece bir mürşide bağlanması yeterli değildir.²⁹ Benlik bağlarından sıyrılıp gönlü Hakk sevgisiyle dolan insan kemâle erince, çevresindekilere ilim irfan ışıkları saçan bir insan-ı kâmil olur.

Mevlâna, ney ile sembolize ettiği insan-ı kâmilin kendinden, benliğinden sıyrıldığında sırlarla dolduğunu, yokluğa bürünmesine rağmen eşyanın hakikatini bildiğini şöyle vurgular:

Ey ney! Ne de hoş bütün sırları biliyorsun
Ey ney! Bülbül gibi sen de çok feryâd ediyorsun
Kendinden bile haberin yok ama göz olmuşsun
Kendinden sıyrılıp çıkınca sırlarla dolmuşsun.³⁰

Mevlâna, damlada gizlenmiş bir deniz, zerreye sığınmış bir güneşe benzettiği insan-ı kâmilî ³¹ büyük âlemin yansıması olarak görür. Ona kozmik bir varlık olarak bakarak insanlık cevherini kâinatın odak noktası yapar. Mahiyet itibariyle böyle yüce bir değere sahip olan insan, şayet kendi varlığının ve cevherinin farkında değilse, yazık olmuş gitmiştir.³² Mevlâna bu düşüncesini şu beyitlerde dile getirir:

28 Mevlâna, *Mesnevî*, c.I, 1-4.

29 Mehmet Demirci, *Mevlâna'dan Düşünceler*, Konya 2006, ss. 106-109.

30 Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1992, c. II, 3929-3937.

31 Mevlâna, *Mesnevî*, c. II, 1395.

32 İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, İstanbul 1993, s. 36.

Sen baştanbaşa denizsin, ıslaklığı ne istersin ki?
Sen tamamıyla varlıksın, yokluğu ne ararsın ki?
Ey parlak ay, tozu ne yapacaksın?
Ay bile, senin yüzüne bakar da sararır.
Sen hoşsun, güzelsin, her türlü hoşluğun madenisin.
Neden şaraba minnet edersin ki?
Başında "Biz insanoğullarını ululadık" tacı,
Boynunda "Biz sana Kevser ırmağını verdik gerdanlığı" var.
İnsan cevherdir, gök ona arazdır.
Her şey fer'idir, her şeyden maksat odur.
Ey akıllar, tedbirler, fikirler kulu kölesi olan bey,
Mademki böylesin, kendini neden böyle ucuza satıyorsun?³³

İnsan-ı kâmilî insanların kalplerindeki hastalıkları tedavi eden bir hekim olarak gören Mevlâna, onların devâ bulmaz hastalıklara kapılanları ücretsiz iyileştirdiklerini ve bu tedâvî usûlünü Allah'ın kendilerine ilhâm ettiğini vurgular. Mânevî hastalıkların hekimi olan bu ârifler, en büyük kalp hastalığı olan insanların gönüllerindeki mâsivâyı terk etmelerini sağlayarak Allah'a erîştirirler. Bu bakımdan onların sözlerine kulak verip Allah'ın lütuf ve feyzine kavuşmak gerekir.³⁴

Mevlâna, böyle bir görev üstlenen bir mürşidin insanlarla özellikle de dostlarla ilişkilerinde sözlerine dikkat etmesine büyük önem vermiştir. Çünkü söz insanın ağızından çıkıncaya kadar insanın esiri iken, ağızdan çıktıktan sonra insan sözün esiri olmaktadır. Bu bakımdan sözlerin kırıcı olmaması ve gönülleri imar edici olmasına özen göstermelidir:

Dostlarla konuşurken çok dikkatli ve ihtiyatlı olmalıdır. Çünkü söz vardır keskin kılıç gibidir; dostluğu keser, öldürür. Kalpte tedâvisi imkânsız yaralar açar.

Bir söz de vardır ki ilkbahar mevsimi gibidir. Her tarafı süsler, güzelleştirir, sayısız yararlar sağlar.³⁵

Mevlâna insanları din ve inançlarından ötürü küçümsememeyi, Yahudi, Hristiyan ve Allah'ı inkâr eden kâfirlere bile hakaret etmemeyi öğütler. Çünkü şu anda kâfir olan bir kişinin yarın ne olacağı bilinemez. Belki de bir süre sonra Müslüman olabilir. İnsanın ömrünün ne zaman ve nasıl biteceğini Allah'tan başkası bilemeyeceğine göre, herkese karşı insanlık gereği alçakgönüllü davranmalıdır.³⁶

33 Mevlâna, *Mesnevî*, c. V, 3571-3576.

34 Mevlâna, *Mesnevî*, c. III, 2701-2730.

35 Mevlâna, *Mesnevî*, c. III, 265-266.

36 Mevlâna, *Mesnevî*, c. VI, 2450-2452.

Mevlâna kemâl noktasına ulaşan bir insanın her şeyiyle Hakka teslim olup beşeriyet sıfatlarından sıyrılması gerektiğini şöyle ifade eder:

Ey genç; günah yükü olmayan kişi şeyhtir. Yay gibi, Hakk onu eline almıştır! Ondan gelen her şeyi kabul etmiştir.

Bir kimsede beşeriyet sıfatlarından bir tek kıl bile kalsa, o kişi arşa göklere mensup değildir. Yani Allah'ın has kullarından değildir.³⁷

Mevlâna samimi bir sûfînin, gönlünü bulanıklıktan kurtarıp saf olmayı isteyen kişi olduğunu vurgulayarak, kaba bir yün elbise, yamalı bir cübbe giyip ağır ağır yürümekle sûfî olunamayacağını belirtir.³⁸ Gerçek müşîdin Hakk yolundan haber vereceğini, sözünün de yüzünün de nûr olacağını, onun dudaklarından dökülen hakikat şarabını tatmayanların sahte şeyhlerin peşine takılacaklarını ifade eder.³⁹ Sahte şeyhlerin de kendilerini en üst makâmda gördüklerini şöyle vurgular:

Sahte şeyhler, şu davullu, bayraklı ham kişiler gibi; "Bizim ötelelerden, yokluk yurdundan haberimiz vardır. Biz yokluk yolunun ulaklarıyız." Diye bağırıp çağırırlar.

Onlar dünyaya şeyhlik lafını yaymışlar, kendilerini Bâyezîd-i Bistâmî sanmışlardır.

Kendi kendilerini Hakk yolunda yürüyor sanmışlar, Hakk'a ulaştıklarını iddia etmişler, Hakk yurdunda meclis kurmuşlardır.

Onların bu saçma sözlerine kulak asma, onların titreyişine ve yüzlerinin rengine bak!

Cenâb-ı Hakk; "Niyetleri yüzlerinde görünür durur." Diye buyurdu.

Bu görünen şeyler, verdiği habere zıt düşüyor. Çünkü insan şerle yoğrulmuştur.⁴⁰

Şunu bil ki hüner, ateşi apaçık görmektir. Yoksa dumanın tüttüğü yerde ateş var, demek değildir.⁴¹

İnsanlar iman bakımından olduğu gibi, tasavvufî derinlik açısından da derece derecedir. Tasavvufî makâmın en üstünde bulunan Allah dostlarına kutup ve gavs denir. Mevlâna insanı-ı kâmilî bazen kutup olarak isimlendirip onu akla ve aslana, halkı ise diğer organlara benzetir. Halkın rızıklanmasını, onların kutba olan saygı ve sevgisine bağlar:

Kutup aslan gibidir; işi avlanmaktır. Geri kalan halk ise, onun artığıdır.

Gücün yettiğince kutbu razı etmeye çalış; onun isteklerini yerine getir

37 Mevlâna, *Mesnevî*, c. III, 1789, 1798.

38 Mevlâna, *Mesnevî*, c. V, 363-364.

39 Mevlâna, *Mesnevî*, c. IV, 2484, 2519-2522.

40 Mevlâna, *Mesnevî*, c. VI, 2547-2549, 2564-2566.

41 Mevlâna, *Mesnevî*, c. VI, 2505.

ki, o kuvvetlensin de vahşi hayvanları avlasın.
O zahmete düşüp incinirse halk gıdasız kalır. Çünkü halkın rızıklanması, aklın eli ve yardımı ile dir.
Halkın vecdi, manevî heyecanı, gönül gıdası ancak onun artığıdır. Gönülün eğer av istiyorsa, bunu iyi düşün.
Kutup, akla benzer; halk ise tendeki uzuvlar gibidir. Bedenin terbiyesi, idâresi akla bağlıdır, aklın elindedir.
Kutbun zayıflığı ten zayıflığından olur, rûh zayıflığından olmaz! Dayanıklılık, çürüklük gemide olur, Nûh'ta olmaz!
Kutup o kimseye derler ki, kendi etrafında döner dolaşır; gökler de onun etrafında döner.⁴²

Mevlâna gönül gözü kapalı insanları yarasalara benzeterek, onların kâmil insanlardaki, Allah dostu velîlerdeki Hakkın nûrunu göremeyeceklerini belirtir. Ona göre şeriatın da, takvânın da canı olan insan-ı kâmile Allah mârifeti bağışlamıştır. Sırları açan da odur, açılan sırlar da. Dünyanın yetim kaldığını söyleyen basiretsizlerin bilgisizce söyledikleri sözlere rağmen Allah'ın yüceltip üstün kıldığı insan-ı kâmil bugünümüzün de yarınımızın da padişahıdır.⁴³

İster iyi olsun, ister kötü olsun, ister yerinde, ister yersiz olsun, kutba karşı inat edenin Hakk'a getirecek bir belgesi yoktur. İnatçı bu hususta hiçbir zaman haklı çıkmayacaktır.
Çünkü biz onu yücelttik, üstün kıldık, özü de, belgeyi de aradan kaldırdık.⁴⁴

Her devirde Allah dostu velîler bulunur. Gerçek velîler gönül gözü açık olanlar tarafından bilinebilir. Ancak, körün malını çalan hırsız bilemeyişi gibi, kendilerine delilik süsü vererek gizleyenleri tanımak mümkün değildir.⁴⁵ Gerçek velîleri tanımayanların yanı sıra, kemâle ulaşmada bir yol olan aşk hakkında ileri geri söz eden ve âşıkları kınayanlara aldırış etmeyen Mevlâna, onların aşkı bilmedikleri için sözlerine güvenilemeyeceğini belirterek yalanlarını yüzlerine vurur. Bu tür insanların aşk yoluyla vuslata eren bu aşk padişahı kâmil insanlar hakkındaki sözlerinin kocaman bir yalandan ibaret olduğunu şöyle dile getirir:

Aşk padişahının vefâsı yoktur diyorlar; yalan.
Senin gecenin sabahı yoktur, gündüzü göremezsin diyorlar; yalan.

42 Mevlâna, *Mesnevî*, c. IV, 2339-2345.

43 Mevlâna, *Mesnevî*, c. VI, 2080-2094

44 Mevlâna, *Mesnevî*, c. VI, 2624-2625.

45 Mevlâna, *Mesnevî*, c. II, 2344-2352.

Diyorlar ki: Aşk için ne diye öldürüyorsun kendini, beden yok olduktan sonra hayat yok; yalan.

Aşk yüzünden gözyaşı dökmen abes, gözünü yumdun mu görmek, buluşmak yok diyorlar; yalan.

Diyorlar ki: Şu zaman geçip gitti, biz de zamanımızı doldurduk mu can, o yana gitmez, buna imkân yok; yalan.

Hayâlde kapılanlar, hayâlden geçemeyenler, peygamberlerin bütün hikâyeleri düzme, hayâlden ibaret diyorlar; yalan.

Doğru yolu tutmayanlar diyorlar ki: Kulun, Tanrı kapısına varması mümkün değil; yalan.

Gönül sırrını bilmeyenler diyorlar ki: Gayb sırrını Tanrı, kuluna vasıtasız söylemez; yalan.

Diyorlar ki: Kula gönül sırrını açmazlar, lütfedip kulu göğe almazlar; yalan.

Balçıktan meydana gelen insan, gök ehliyle âşinâ olamaz diyorlar; yalan.

Diyorlar ki: Tertemiz can, şu yuvadan aşk kanadıyla uçup havalanamaz; yalan.

Halkın zerre zerre iyiliğine, kötülüğüne o gerçek güneş, mükâfat ve cezâ vermez diyorlar; yalan.

Sus; eğer birisi sana harfsiz, sessiz söz olamaz derse, de ki; yalan.⁴⁶

Mevlâna'ya göre yoksulluğa bürünen bir kâmil velî, Allah'ın kendisine açtığı sırlara vâkıftır.⁴⁷ Kemâl mertebesine erişip irşad makamına yükselen bir mürşid, kendi çocukları hükmünde olan halka öğüt verirken onların seviyelerine göre hitap edip anlayacağı dilden konuşarak gönüllerini imar eder.⁴⁸ Gönüllerinde aşk ve samimiyet olmayan nice irfansız bilginler sahip oldukları bilgiden kendileri faydalanamazken, bu güzel vasıfları kendinde toplayan bir ârif-i billah olan Mevlâna, ilâhî aşkın bir göstergesi olan insan sevgisini ve hoşgörüyü hayat tarzı yapmıştır. Bir insan-ı kâmil olan Mevlânâ'nın hayat felsefesini onun şu sözü özetlemektedir:

Ömrümün mahsulü üç sözdür heman
Ham idim, pişdim ve yandım el-aman⁴⁹

46 Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, c. II, 3116-3124, 880-883.

47 Mevlâna, *Mesnevî*, c. II, 3215-3218.

48 Mevlâna, *Mesnevî*, c. II, 3317-3319.

49 Bediuzzaman Firuzanfer, *Mevlâna Celâleddin Râmî*, çeviren: Feridun Nâfiz Uzluk, İstanbul 1997, s.37.

Sonuç

Mevlâna, birçok kültür ve medeniyete beşiklik yapan Anadolu'da sevgi pınarı ile susayana Kevser, yolunu kaybedene ışık olmuştur. Tevhid esasına dayalı İslâmiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinin yanı sıra Türk, Arap ve İran ile Yunan ve Bizans kültürlerine olan vukûfiyeti ona Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bir köprü olma görevi yüklemiştir.

"Kendini bilen Rabbinin bilir" sözünü özümseyen Mevlâna, insanın kendi değerinin farkına varmasına büyük önem vermiştir. Kendi aslî cevherinin farkına varan insanın, Allah'ın yüceliği karşısında saygıyla eğilip O'nu seveceğini belirtmiştir. İnsanın kendini tanımasının ötekine karşı tutum ve davranışlarına olumlu etki edeceğini, kendini tanımayanların başkalarının kusurlarıyla uğraşacaklarını vurgulamıştır. Allah'ın âlemdeki aynası olan insanı manevî emânetin taşıyıcısı olarak görüp din ayrımı yapmaksızın herkese saygı göstermiştir.

Âlemin özü ve aynası olan insan-ı kâmil, mükemmelliğinin ve tamlığının son sınırındaki insanî nefistir. Bir yandan insan, öte yandan âlemin ilk örneğidir. Allah isminin bir tecellî ve tezâhür yeri, yaratılışın gayesi ve Allah'ın yer yüzündeki halifesidir. Bilgelik, merhamet, cömertlik, isâr, sevgi ve hoşgörü gibi tüm ahlâkî iyiliklerin sembolüdür.

Mevlâna, ney sembolüyle anlattığı insanı kâmil damlada gizlenmiş bir denize, zerreye sığınmış bir güneşe benzetir ve büyük âlemin bir yansıması olarak görür. Ona kozmik bir varlık olarak bakarak insanlık cevherini kâinatın odak noktası yapar. Kutup olarak isimlendirdiği insanı-ı kâmil akla ve aslana, halkı ise diğer organlara benzetir. Halkın rızıklanmasını onların kutba olan saygı ve sevgisine bağlar. İnsan-ı kâmilin kendinden, benliğinden sıyrıldığında sınırlarla dolduğunu, yokluğa bürünmesine rağmen eşyanın hakikatini bildiğini vurgular.

Mevlâna'nın düşünceleri, insanı bir yönüyle Allah'a, bir yönüyle de âleme bağlamaktadır. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan, hem Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmekte, hem de toplumda örnek insan olmaktadır. Bu yüzden insanı tam merkeze alan Mevlâna, insan hürriyetine büyük önem vermiş, insanın benliğini geliştirip insanî "ene"yi en yüksek noktaya çıkarmıştır.

Kaynaklar

Abdülkerim el-Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, Çeviren: Abdülaziz Mecdi Tolun, (Hazırlayanlar: Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İstanbul 1998, 345-346.

Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri (Menâkıbu'l-ârifin)*, çeviren: Tahsin Yazıcı 3. baskı İstanbul 1995, II, 124-125.

Can, Şefik, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, İstanbul 1995, 100.

- Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", *DEÜİF Dergisi I*, İzmir 1983, 239-245.
- Demirci, Mehmet, *Mevlâna'dan Düşünceler*, Konya 2006, ss. 106-109.
- Firuzanfer, Bediuzzaman, *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, çeviren: Feridun Nâfiz Uzluk, İstanbul 1997, s.37.
- Kara, Mustafa, "Mevlâna, Mesnevî ve Ney", *Ney'e Dâir*, Konya 2006, s. 15.
- Mevlâna, *Mesnevî*, çeviren: Şefik Can, İstanbul 1995, c. IV, 521-524.
- Mevlâna, *Mesnevî*, II, 881-882.
- Mevlâna, *Mesnevî*, c.I, 1-4.
- Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1992, c. II, 3929-3937.
- Mevlâna, *Mesnevî*, c. V, 3571-3576.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *e'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293 h., I, 153-155.
- Okçu, Naci, *Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Dîvanının Tenkitli Metni)*, Ankara 1993, c. I, s. 318-320. Tercî-i bend.
- Râğîb el-İsfahânî, 561; Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Kahire 1991, 249.
- Türer, Osman, "Tasavvufî Düşüncede İnsan", *Tasavvuf*, Yıl: 2, Sayı:5, Ocak 2001 Ankara, 9-15.
- Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, İstanbul 1993, s. 36.